

ADNAN KADRIĆ
(Sarajevo)

UNIVERZALNI POETSKI IDENTITET
MEHMED-PAŠE SOKOLOVIĆA U KASIDI
MAHMUDA ARŠIJA NOVOPAZARCA

Sažetak

Članak se bavi nekim univerzalnim odrednicama opisa Mehmed-paše Sokolovića u divanskoj poeziji, a na primjeru kaside Mahmuda Aršija Novopazarca. Veliki broj pjesnika Bošnjaka u Sokolovićevo vrijeme ukazuje na već razvijenu tradiciju pisanja divanske poezije Bošnjaka u XVI stoljeću. Divanska poezija slijedi matricu opće ideje univerzalnosti osmanskog društva i principa na kojem ono počiva. Regionalni identiteti ne dolaze toliko do izražaja u XVI stoljeću u kasidama u kojima se opisuju istaknuti osmanski velikodostojnici. Kao i ostale kaside posvećene Mehmed-paši Sokoloviću, i kasida Aršija Novopazarca ukazuje na poetsku univerzalnost identiteta Mehmed-paše Sokolovića. Drukčija usmjerenost u pojedinim kasidama u kasnijem periodu samo potvrđuje već navedeno opće pravilo. Kasida Aršija Novopazara odraz je vremena i konteksta u kojem je nastala unutar društvenih i divanskih poetskih krugova u XVI stoljeću.

Ključne riječi: književnost Bošnjaka na orijentalnim jezicima, Arši Novopazarac, Mehmed-paša Sokolović

1. UVODNE NAPOMENE

Kriteriji kojima se danas određuje literarni i povijesni identitet velikana sa Balkana u ranom novovjekovlju bitno se razlikuju od kriterija koji su vladali u XVI ili XVII stoljeću u pisanoj literarnoj tradiciji na različitim jezicima. Današnja nacionalna historiografija i povijest književnosti često se nastoji bazirati na kriterijima nacionalno-romantičarske ideologije

s kraja XIX i početka XX stoljeća. Pritom se posve zanemaruje situacija prije i u samom toku kulturalno-religijske tranzicije u Bosni u XV i u prvoj polovini XVI stoljeća. U XVI stoljeću vrlo je snažna integralna ideja osmanskog jedinstva na kojoj se bazira koncepcija društvenog ustroja, što je svakako našlo odraza i u poetskim ostvarenjima u tom periodu. Za razliku od kasnijih kretanja u književnosti, u divanskoj poeziji XVI stoljeća slijedi se princip univerzalnog opisa osmanskih velikodostojnika koji odražava jedinstvo same koncepcije ustroja društva.

2. SUKOB I POMIRENJE TEKSTOVA I ČINJENICA O ČLANOVIMA PORODICE SOKOLOVIĆ U SLAVENSKOJ USMENOJ TRADICIJI: IZMEĐU MITOLOGIZACIJE, USMENE PREDAJE, LITERARNE PROJEKCIJE I HISTORIJSKIH PODATAKA

O narodnoj usmenoj tradiciji u južnoslavenskim “izvorima”, odnosno “predaji” o Mehmed-paši Sokoloviću detaljnije je pisala Olga Zirojević,¹ praveći svojevrstu sintezu različitih predaja u usmenoj poeziji iz XIV stoljeća i putopisima nekih redovnika iz XVII stoljeća. Zapravo, rad implicite skreće pažnju na nedostatak primarnih izvora/dokumenata koji bi potvrdili usmene predaje koje su literarizirane, najčešće u formi epske narodne pjesme a kasnije u formi romana. O. Zirojević ukazuje na proizvoljnost takvih predaja za historijska istraživanja. Posebno naglašava poziciju predaja o Mehmed-paši Sokoloviću u periodu prije dolaska Austro-Ugarske vlasti u Bosni. Za primjer uzima knjigu sabranih narodnih pjesama iz Bosne i Hercegovine čiji je “prikupljač” bio Bogoljub Petranović.² Navedena knjiga zanimljiva je jer je objavljena u izdanju Srpskog učenog društva, preteče današnje Srpske akademije nauka (SANU) u Beogradu, i predstavlja zapravo tadašnje viđenje Sokolovića u učenim krugovima u Srbiji i među pravoslavnim stanovništvom u Bosni. U srpskim narodnim pjesmama u to vrijeme uočavaju se zanimljivi motivi, od kojih ćemo navesti sljedeće:

a) *Gradnja ćuprije u Višegradu pripisuje se djeci kralja Milutina a ne Sokoloviću.*

¹ Vidi: Zirojević, Olga, “Mehmed Pascha Sokolli im Lichte jugoslawischer Quellen und Untersuchungen”, *Osmanli Araştırmaları 4*, İstanbul, 1984, 55-67.

² Bogoljub, Petranović (skupio), *Srpske narodne pjesme iz Bosne i Hercegovine. Epske pjesme starijeg vremena*, Srpsko učeno društvo: Državna štamparija, Beograd, 1867.

U pjesmi “Kako se gradila ćuprija na Višegradu”³ djeci kralja Milutina (1282-1321) Stoji i Ostoji, kao i mimarar Radetu, pripisuje se najveća zasluga za gradnju ćuprije u Višegradu. Nigdje se i ne spominje priča o Mehmed-paši Sokoloviću niti njegova uloga u gradnji ćuprije. Pjesma je prepuna historijskih grešaka i nemogućih poveznica. Ona svjedoči da “narodni pjevač” ili nije znao ili nije htio da zna ko je graditelj ćuprije na Drini. Navedenu predaju, iako je potpuna imagološka konstrukcija međusobno nepovezivih činjenica o navodnim graditeljima ćuprije, logički je uvezao Ivo Andrić koji prenosi iste mitologizirane legende postepeno uvodeći u priču i Mehmed-pašu. Na osnovu navedene predaje, moglo bi se sasvim jasno zaključiti da narod, odnosno pravoslavno stanovništvo u Bosni 1867. godine još uvijek “ne baštini” legendu o “porijeklu” Mehmed-paše Sokolovića. Uočava se imagološki vrlo negativan stav prema Mehmed-paši. Stvara se dojam kako “narodni pjevač” želi izbrisati iz kolektivne memorije čak i samu općepoznatu činjenicu da je ćupriju sagradio Mehmed-paša. Dakle, Sokolović se javlja kao nepoželjni Drugi koji ne treba biti ni spomenut, iako su svi znali činjenice a imagološki negativno i negirajući usmjerena pripovjedna strategija najviše potvrđuje odnos prema samom Mehmed-paši koji se ne smatra dijelom vlastite povijesti među pravoslavnim stanovništvom u Bosni u XIX stoljeću. On je tu tek nepoželjni Drugi.

b) *Sokolović je kao “srpski iskonski neprijatelj, gori od samih Turaka”.*

Rad Olge Zirojević također skreće pažnju i na činjenicu da je usmena predaja o Sokolovićima vrlo često puna “rasplamtjele fantazije/mašte” (entflammte Phantasie)⁴, dok hroničari sa južnoslavenskih prostora u XVI stoljeću, s druge strane, pišu o Mehmed-paši kao osmanskome velikodostojniku “bosanske krvi” s kojim treba uspostaviti dobre odnose. O. Zirojević opet se poziva na zbirku B. Petranovića kad navodi pjesme u kojima se Sokolović paša kvalificira kao “srpski iskonski neprijatelj” koji je “gori od samih Turaka”.⁵ Na kraju s velikim oprezom zaključuje

³ *Srpske narodne pjesme u Bosni i Hercegovini*, sakupio Bogoljub Petranović, priredio Novak Kilibarda, Knjiga treća, Svjetlost, Sarajevo, 1989, 472-488.

⁴ Olga, Zirojević, “Mehmed Pascha Sokolli im Lichte ...”, *Osmanlı Araştırmaları 4*, İstanbul, 1984., 55.

⁵ Božidar, Petranović, *Srpske narodne pjesme u Bosni i Hercegovini*, II, Beograd, 1867, 35; cit. prema: Olga Zirojević, “Mehmed Pascha Sokolli im Lichte ...”, *Osmanlı Araştırmaları 4*, İstanbul, 1984, 57.

da je Mehmed-paša “za Srbe bio nosilac, oličenje strane dominacije”.⁶ U pjesmi “Banović Sekula i paša Sokolović”⁷ opisuje se sukob Banović Sekule i jednog od “paša” Sokolovića na Glasincu. Pjesma odražava opći stav prema porodici Sokolović uz izreku “poturica gori od Turčina”, uz eksplicitno navođenje snažnog motiva osvete “da pogubim srpskog dušmanina”⁸. Navedena pjesma također oslikava jasan negativan imago-loški stav “narodnog” pjevača prema Sokolovićima općenito.

Evidentno je da je u narodnoj predaji kod hrišćanskog stanovništva u Bosni 1867. godine porodica Sokolović bila poznata, ali stav prema njoj nije bio uopće imago-loški pozitivan, a kamoli da se tada gradila nekakva narodna predaja o “porijeklu” Mehmed-paše Sokolovića. Patrijarh Arsenije Černojević, koji je 1683. putovao do Jerusalema, prolazeći kroz mjesta u kojima je viđao velike zadužbine/vakufe Mehmed-paše, divio se djelu velikog vezira, i u svojim dnevničkim zabilješkama nije posebno isticao porijeklo Mehmed-paše.⁹ Čini se da se ta priča javlja tek kasnije. Naime, do zaokreta imago-loške naravi u pogledu porijekla i odnosa prema Sokolovićima kod pravoslavnog stanovništva dolazi u austrougarskom periodu posebno, a razbuktava se u periodici koja preuzima ulogu usmene predaje u izgradnji novih “historijskih” identiteta.

S druge strane u usmenoj poeziji Bošnjaka muslimana ne sreće se imago-loški negativan pristup opisu lika Mehmed-paše Sokolovića. Najčešće se skreće pažnja na to da se radi o veziru koji je gradio “hajrate” po Bosni. Štaviše, uočava se pozitivan odnos prema Mehmed-paši Sokoloviću, prema njegovim zadužbinama i karakteru, kao što se osjeća pozitivna emocija u odnosu prema nekim drugim lokalnim osmanskim velikodostojnicima i junacima u Bosni i na Balkanu. Donekle se to osjeti i u divanskoj poeziji općenito, ali i u poeziji Bošnjaka na osmanskom jeziku.

Predaja o Mehmed-paši Sokoloviću kod pravoslavnog stanovništva iz ranijih stoljeća različito se pokušava prezentirati u današnjem popularnom historijskom diskursu, a predaja koja se počinje uvoditi uglavnom u austrougarskom periodu i kasnije, bitno utječe na današnju ukupnu prezentaciju identiteta Mehmed-paše Sokolovića u smislu velikog dobrotvora koji se borio za interese Pečke patrijaršije. U jednom hrono-

⁶ “...dass Mehmed Pascha für die Serben der Trager einer Fremdherrschaft war”, Zirojević, 1984: 59.

⁷ *Srpske narodne pjesme u Bosni i Hercegovini...*, Sarajevo: Svjetlost, 1989, 346-359.

⁸ *Ibidem*, 36-347.

⁹ Stojan, Novaković, “Dnevnik patrijarha Ars. Černojevića u Jerusalem 1683. godine”, *Glasnik Srpskog učenog društva*, XXXIII, Beograd, 1872, 188-89.

gramu na džamiji koju je podigao Mehmed-paša Sokolović, na Kadirgi na mjestu gdje je u bizantijskom periodu bila crkva Svete Anastazije, zapaža se pomalo neobična imagološka konstatacija koja daje i imagološki drukčiju sliku lika Mehmed-paše Sokolovića, drukčiju od današnje popularne historiografije o Pećkoj patrijaršiji. Naime, tekst hronograma doslovno smatra “hvale vrijednim” akt Sokolovićevog rušenja crkve i pravljenja identitarno i simbolički drugačije bogomolje na istom mjestu:

*Imenjāk Ponosa svijeta¹⁰, a vezir veliki
kao sreća trajna, radost iz vječnosti
sruši crkvu nevjernika što leže u prašini
i napravi bogomolju što u gradu prednjači
I ta kuća nevjersta i tmine, kućom ibadeta postade
Doista, to su čudesa velika, vrijedna svake pohvale.
Razmišljajući o hronogramu za pobjedu, tarih iz svijeta nevidljiva
izreče: ova je džamija znak pobjede vjere Muhamedove
979./1571-72. godine¹¹*

S jedne strane, navedeni hronogram tek je jedan od hronograma na džamijama, medresama i drugim zadužbinama koji nije pisao Mehmed-paša, nego pjesnik hronograma. S druge strane, tarih/hronogram jeste javni natpis na objektu i Mehmed-paša Sokolović ne bi, iz vlastite pozicije moći, dopustio da se takvo nešto “opjevava” a da se s tim nije prešutno složio. Tarihi/hronogrami na takvoj vrsti objekata prethodno su predočavani legatoru koji je mogao odabrati sadržaj teksta ili predložiti izmjene. Također treba naglasiti da je vrlo malo hronograma u osmanskoj literarnoj tradiciji koji se nalaze na objektima a koji su pisani u navednom stilu.

¹⁰ Misli se na poslanika Muhammeda.

¹¹ hem-nām-ı fahr-i ‘ālem ya’nī Vezir-i A‘zam/kim baht-ı la-yezālī iqbāl-i sermedīdür küffār-ı hāk-isāruñ yıqub kenīsesini/bir ma‘bed eyledi kim şehriñ serāmedīdür beytū l-‘ibāde oldı o dār-ı küfr ü zulmet/haqqa bu mu‘cizāt-ı kübrāyı aḥmedīdür tārīḥ fikr ederken bu fetḥe tārīḥ-i ğayb/didi bu cāmi dīn-i fetḥ-i muḥammedīdür fī tis‘a ve seb‘īne ve tis‘a mi’e.

(<http://www.degisti.com/index.php/archives/10270>, posljednja posjeta 29.8.2017)

3. LITERARNI IDENTITET MEHMED-PAŠE SOKOLOVIĆA U HRONIKAMA I POEZIJI BOSANSKIH PJESNIKA NA OSMANSKOM JEZIKU U XVI STOLJEĆU

Veliki broj pjesnika muslimana Bošnjaka u Sokolovićevo vrijeme ukazuje na već razvijenu tradiciju pisanja divanske poezije kod muslimana iz Bosanskog sandžaka u XVI stoljeću, dok hronike, osobito Ibrahima Alajbegovića Pečevije i Kodža Muerriha, pružaju važne informacije koje na svoj način, manje ili više utemeljeno, kontekstualiziraju neke podatke o istaknutijim i prilično utjecajnim članovima porodice Sokolović krajem XVI i početkom XVII stoljeća. Hronike su u biti bilješke i tekstovi pojedinaca a ne institucionalizirani dokumenti državnog aparata, tako da je njihova vrijednost, realno gledajući, sekundarna u odnosu na dokumente. Kada se hronike uporede s poezijom, one ipak pružaju daleko više konkretnih podataka o stvarnim događajima, usmenim predajama ili legendama. Informativnost poezije teško može pomoći preciznijoj historiografskoj kontekstualizaciji života Mehmed-paše Sokolovića ili nekog drugog člana porodice Sokolović, ali ona, na svoj način, promiče univerzalne ideje Osmanskog carstva personificirane kroz lik nekog od uglednih članova porodice Sokolović.

U *Hronici* Ibrahima Alajbegovića Pečevija, čija majka je bila sestra Ferhad-paše Sokolovića, spominje se većina članova iz porodice Sokolović koji su živjeli u XVI i s početka XVII stoljeća. On opisuje ili u opisu određenog događaja spominje brojne rođake Sokoloviće, kao što su: Husrev-paša, Lala Mustafa-paša, Mehmed-paša, Ali-beg, Mehmed-beg sin Lala Mustafa-paše, Lala Mehmed-paša, Deli Hasan-paša, Derviš-paša, Ferhad-paša, Hasan-paša i Rustem-beg. Vrlo su zanimljivi opisi Ibrahima Pečevije kada govori o intrigama i rivalstvu u nadmetanju ko će imati više vlasti i utjecaja na Dvoru. Koliko je neke dijelove iz historije svojih rođaka Pečevija doživljavao osobno svjedoči i sljedeća argumentacija u "Hronici": "*Rahmetli Mustafa-paša, budimski valija, poštovana osoba, bez premca u darežljivosti i plemenitosti, pogubljen je zato što je bio amidžić velikog vezira (M.S.), a pod izgovorom da je grom udario u budimsku tvrđavu i baruthanu*".¹² On čak spominje neke detalje kao očevidac: "... ja siromah sam u to vrijeme bio vrlo mali, ali se toga maglovito sjećam...".¹³ Bez obzira na intrige, kako piše Pečevija, "...rahmetli veliki vezir, usprkos tome što je doživio toliko zanemarivanja, nije se uopće mijenjao i ponašao se uvijek onako kako je to padašah

¹² Nametak, Fehim, ed., *Pečevi, Ibrahim. Historija*, sv. I, El-Kalem: Sarajevo, 2000, 9.

¹³ *Ibidem*, 10.

želio. Njegovo postojano držanje, vjera i njegovi postupci razotkrivali su lažne i neutemeljene potvore i krive optužbe njegovih neprijatelja. Istovremeno je bio veliki državnik koji do kraja govori pravo i logično. Jasno je bilo da padišah uvijek osjeća kajanje kad se prema njemu načini neka nepravda ili ga se nečim uznemiruje".¹⁴ (IP: II:9-10).

Mehmed-paša Sokolović, osim u poeziji Bošnjaka, čest je u panegiricima tadašnjih poznatih osmanskih pjesnika. Poznatiji osmanski pjesnici u XVI stoljeću, kao što su Baki, Nev'î, Za'îfi, Bağdadlı Rûhî, Bâlî, pisali su poeziju o pojedinim članovima iz slavne porodice Sokolović, a najviše o velikom veziru Mehmed-paši Sokoloviću koji je bio mecena brojnih pjesnika i intelektualaca njegovog vremena. Uglavnom su to panegirici pisani u formi kasida. Slično je i sa ostalim Sokolovićima opjevanim u poeziji. Osim Mehmed-paše najčešća tema i izvor poetske inspiracije pjesnicima panegirika kao i piscima hronika bili su Lala Mustafa-paša i Mustafa-paša Sokolović.¹⁵ Od pjesnika iz Bosanskog sandžaka koji su pisali poeziju koju su posvećivali Mehmed-paši Sokoloviću i ostalim članovima porodice Sokolović posebno se izdvaja Muhamed Karamusić Nihadi. On je napisao hronogram na ćupriji u Višegradu, hronogram na turbetu porodice Sokolović na Ejubu u Istanbulu, na medresi Mehmed-paše Sokolovića, na mezaru Mehmedovog sina Kasim-paše Sokolovića (u. 979/1571), na mezaru kćerke Mehmed-paše Safija-hanume (Oldîṭāvūs-ı gülşen-i cennet – *Postala je paun u rajskom ružičnjaku* – godine 980. H./1572.) itd.¹⁶ O njemu je pisao i Intizami, ali i Ahmed Vali Novopazarac koji je napisao hronogram o smrti Mehmed-paše Sokolovića.¹⁷ U ovom skromnom prilogu pokušati ćemo predstaviti neke univerzalne osobitosti opisa Mehmed-paše Sokolovića u divanskoj poeziji na osmanskom jeziku, kao i neke važnije dijelove iz kaside

¹⁴ *Ibidem*, 9-10.

¹⁵ Cf. Deniz, Yağcı, "16. Yüzyıl Kasidelerinde Methiye", Celal Bayar Üniversitesi: Manisa, 2007. [neobjavljeni magistarski rad]; Akarsu, Kamil, *Zaîfî Divanı, Metin, Tahlil ve Sistematiik Endeks*, Gazi Üniversitesi.: Ankara, 1990. [doktorska disertacija]; Kudret, Altun, *Gelibolulu Mustafa Ali ve Divanı (Vâridâtü'l-Enikâ)*, Özlem Kitabevi: Nigde, 1999.; Eravcı, Mustafa (hızr.), *Gelibolulu Mustafa 'Âlî. Nusretnâme*, Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara, 2014.

¹⁶ Vidjeti detaljnije: Adnan, Kadrić, "Tajanstveni Nihadi: pjesnik hronograma na mostu Mehmed-paše Sokolovića u Višegradu", U: *Beharistan*, 16, IKCIRI: Sarajevo, 2011, 29-49.

¹⁷ Adnan, Kadrić, ed., *Ahmed Vali Novopazarac. Aşknama Ljepota i Srce*, DUNP: Novi Pazar, 2009, 26-27.

Rukopis Tarih-i Enveri; autor: Muhamed Enveri Kadić, Orijentalni institut u Sarajevu (OIS R- 2912-10 i 16-28; stara signatura br. 4702/2-1 0 i 16-28).

Mahmuda Aršija Novopazarca u čast vezira Mehmed-paše Sokolovića, koji ukazuju na poziciju pjesničkog subjekta u odnosu prema velikom veziru, zaštitniku “ljudi od pera”.¹⁸

4. MEHMED-PAŠA SOKOLOVIĆ U KASIDAMA DIVANSKIH PJESNIKA XVI STOLJEĆA

O Mehmed-paši Sokoloviću u kasidama panegiricima najviše su pisali sljedeći pjesnici: Bagdādli Rūhī, Za‘īfī, Malkaralı Nev‘ī i Bālī. Pjesnik Bagdādli Rūhī piše o Mehmed-paši Sokoloviću kao o utočištu i pribježištu za ljude koji nešto traže i imaju potrebu za nečim. Sokolović je, po njemu, pažljiv kao melek, neumitan poput sudbine.

Zahīr-i ehl-i suhen dest-gīr-i ehl-i kemāl
Melāz ü melce-i erbāb-ı makşad u ħacet (23-121)¹⁹

Zaštitnik ljudi od riječi, pomoćnik ljudi duhovnog savršenstva, on je za ljude koji imaju neku želju, cilj i potrebu – utočište i pribježište

Nev‘ī piše o Mehmed-paši Sokoloviću kao o mudrom čovjeku koji je ”časť” (şeref) za instituciju sadriazama. Za Za‘īfija Sokolović je vođa i izvor dobroćinstva.²⁰ Kada Bagdadlı Rūhī pjeva o junaštvu i hrabrosti Mehmed-paše, on piše:

Virilmez idi saña olmasa eger lāyık
Şecā’at ü kerem ü cūd u şevket ü ħasmet (13/120)²¹

*Da to ne priliči, tebi ne bi bila ni data
hrabrost, plemenitost, darežljivost, uzvišenost i veličina*

Pjesnik hvaleći Sokolovića kaže da se svijet otvorio/osvojio da bi bio njemu dodijeljen, da je pobjeda i pomoć u boju stigla zbog njega.

¹⁸ Pjesmu je stručnoj javnosti prvi predstavio Sadettin Nüzhet. Vidi: Ergün, Sadettin Nüzhet, *Türk Şairleri*, I. cild, İstanbul, 1936-1937, I: 499-500. Uradio je popularnu transkripciju na osnovu rukopisa TKSM RV.Ktp. 1966. Prilikom pisanja ovog rada koristili smo njegovu transkripciju pjesme.

¹⁹ Cit. prema: Deniz, Yağcı, 16. *Yüzyil Kasidelerinde Methiye*, Celal Bayar Ü.: Manisa, 2007, 249.

²⁰ Deniz, Yağcı, 16. *Yüzyil Kasidelerinde Methiye...*, 249.

²¹ *Ibidem*, 271.

Mehmed-paša je onaj koji je otvorio kapije Perzije. S druge strane, Nev'ī i Za'īfī ne spominju junaštvo Mehmed-paše u svojim pjesmama.²² Darežljivost je prilično zastupljen motiv u panegiricima navedenih pjesnika. Bagdadlı Rūhī navodi da Mehmed-paša po dobročinstvu podsjeća na sunce. Osim darežljivosti, karakter Sokolovića upotpunjavaju blagost, milosrđe, iskrenost, opraštanje ljudima, čvrsto islamsko vjervanje i stid. Ljudi stalno zahvaljuju Bogu što im je poslan paša kakav je Sokolović. On navodi da je Mehmed-paša bio toliko darežljiv prema svima da niko nije ostao ko bi za nešto molio niti je iko ostao pruženog dlana. Toliko je bogato darivao da bi i bogataši poželjeli tada biti siromašni kako bi im od svoga imetka nešto dao Mehmed-paša. To je, po njemu, bio razlog njegovog uspona i odanosti u službi onih koji su mu se pokoravali u vrijeme dok je on donosio odluke. Za Nev'ija Sokolović je more darežljivosti i ljudskosti, a zbog dobročinstva pašinog na svijet je padala kiša pravednosti. Po darežljivosti uspoređuje se s Džemšidom i Husrevom. Posebno je pazio ljude od nauke i od njih dobijao inspiraciju i duhovno zadovoljstvo. Za Za'īfija Mehmed-paša je rudnik darežljivosti. U kasidi sa redif-rimom na – *benefşe* (ljubičica) pjesnik govori o tome da bez sunca dobročinstva Sokolovićevo ne može ni ljubičica davati svoj ljekoviti sok i miris ostalima. Simbolika ljubičice koristi se za prikaz i Sokolovićevo značaja za duhovnost u tadašnjim krugovima ljudi koji su se bavili pitanjem i problemom duhovne spoznaje, kako individualno tako i u zajednici. Pjesnik kaže da je u djetinjstvu na Mehmed-pašin jezik dospjelo mlijeko ljubičice koje se kasnije spustilo do srca i steklo neke osobine ljekovitog daha poslanika Isaa. Posredno pjesnik samog sebe uspoređuje sa ljubičicom koja pokorno i pognute glave stoji uspravno i ponosno ispred kapije velikog vezira i ne spava do kraja života.²³ O pravednosti Mehmed-paše Sokolovića gotovo svi pišu i naglašavaju je. Bagdadlı Rūhī u stihovima navodi kako je samo nebo poslalo Mehmed-pašu Sokolovića kako niko nikome ne bi nanosio nepravdu. Čak navodi da je i Mehmed-pašin otac bio poznat po pravednosti.²⁴ Zato nije ni čudo što sam paša posjeduje tu osobinu. Pjesnik Nev'ī posebno naglašava pravednost Mehmed-paše u svome panegiriku a kao ključnu riječ u redif-rimi na kraju svakog bejta on stavlja riječ 'adālet (pravednost). Po njemu, čak je i prah sa odjeće Mehmed-pašine

²² *Ibidem*, 271-272.

²³ Deniz, Yağcı, 16. *Yüzyil Kasidelerinde Methiye...*, 297-299.

²⁴ U izvorima sreće se zasad samo jedno ime za Mehmed-pašinog oca. To je Džemaludin Sinan koji se spominje u Mehmed-pašinim vakufnamama.

tek dragulj u rudniku pravednosti. Daje pomalo neobičnu usporedbu kad želi reći da se pravednost širi oko Sokolovića na ljude, stvari i životinje, tako da i kopito sa Sokolovićeovog ata ima vrijednost krune za pravedne vladare. Njegova obrva ima oblik sultanskog pečata (tugre). Zapovijedi Sokolovićevoj svijet se pokorava, a oblik slova "mim" na njegovoj usni liči na znak u Sulejmanovom pečatu pravednosti. Za 'īfī samo u jednom bejtu/distihu hvali Mehmed-pašinu pravednost.²⁵ Bagdadlı Rūhī hvali Mehmed-pašu Sokolovića u dvije pjesme koje ukupno imaju trideset četiri bejta/distiha, Nev'ī u kasidi od dvadeset sedam bejtova/distiha, Za'īfī u kasidi koja ima osamnaest bejtova/distiha. Bālī u svom *Divanu* piše kasidu u čast Mehmed-paše sa ukupno osamnaest bejtova/distiha a povodom bitke kod Sigetvara.²⁶ Njegova kasida je slična ranije spomenutim kasidama. Što se tiče kaside Mahmuda Aršija Novopazarca [Maḥmūd 'Aršī Yenipazārī], ona ima pedeset pet bejtova/distiha i duža je od svih navedenih.

5. MEHMED-PAŠA SOKOLOVIĆ U KASIDI MAHMUDA ARŠIJA NOVOPAZARCA

Jedan od prvih pjesnika sa prostora zapadnog Balkana koji je pisao i posvećivao svoje pjesme Mehmed-paši Sokoloviću bio je Mahmud Arši Novopazarac (u. 1570). Njegov uzor u poeziji bio je čuveni osmanski pjesnik Mehmed Ḥayālī, što se vidi iz stihovanog Aršijevog hronograma povodom Ḥayalījeve smrti 1557. godine. Arši je bio vješt u pisanju hronograma "na dva različita načina". Bio je nišandžija, učen i priznat u tesavufskim krugovima. Od njegove poezije posebnu pažnju privlače kaside posvećene Mehmed-paši i Mustafa-paši. Ovom prilikom izdvojiti ćemo njegovu kasidu posvećenu Mehmed-paši Sokoloviću koja ukazuje na pjesnika već razvijenog jezičnostilskog izraza i estetskog ukusa u pisanju panegirika. Na početku poredi dolazak Mehmed-paše Sokolovića sa dolaskom sunca u praskozorje.

*U praskozorje vladar istoka ljepotu pokazao je
svijet u potpunosti ispunio svjetlostima čistote
Od ushita se slike svega postojećeg jasno ukazaše
Ogledalo Iskenderovo lice sunčevo pokazalo je*

²⁵ Deniz, Yağcı, 16. *Yüzyil Kasidelerinde Methiye...*, 316-318.

²⁶ Muhammed, Yaşar, hzr., *Bālī. Hayatı Edebî Kişiliği – Dîvânının Tenkitli Metni (İnceleme-Metin)*, Selçuk Ü.: Konya, 2005, 105-107. [neobjavljeni magistarski rad]

*Podiže se tmica crne noći posve
 Ni koliko trun, na slici svijeta pomračine ne ostade
 Na vidljivi znak koji svjedoči tajno značenje opet, preko
 svake slike
 pogled baci okom što vidi dalje i dođi, o čovječe vizije
 Svaki siromah uz tu krasotu sam sebi vladar postade
 Svačija kuća, u veselju, palača kajzerova je
 Svaka osoba što uz podsticaje baca poglede, poput sunca je
 Svako srce – čovjek pročišćen, kao vrijeme u praskozorje
 U radosti čitav svijet pratit će
 Srce do ushićenja – [kad] stiže i reče: Allah najveći je
 Onaj ko želi da mjere za uređenje svijeta istražuje
 da između duševnog mira i različitih ljudi posreduje
 I dok duša u stanjima tim u svijetu razmišljanja bijaše
 Do uha mi od glasnika iz nevidljiva svijeta ova vijest stiže:*
 (K 1-9)²⁷

Osim poznatih motiva, uočava se i poznati tesavufski motiv srca pročišćenoga spoznajom, motiv koji je iskorišten da se prikaže čistota izlaska sunca i čina dolaska na mjesto velikog vezira osobe kakav je Mehmed-paša Sokolović. Glavni fokus poetskog opisa jeste glas koji stiže iz svijeta nevidljivoga (gajba) i obraća se Mehmed-paši Sokoloviću:

*Ponosu pročelja vezira, sadriazame, Mehmed-paša
 Vladaru jurišniče plemeniti, veziru Povjerljivog najljepšeg
 opisa
 Istakao si se po blagosti nad skupinom bližnjih ti
 Kao što se iznad ostalih vjerovjesnika po moralu Poslanik
 izdvoji.
 Za ružičnjak tvogjeg uspinjanja krug od čaše bazen je
 Mjesec i sunce dva lotosa u tom bazenu su*

²⁷ Bir seher arz-ı cemāl eyledi şāh-ı hāver/ Doldı envār-ı şafā ile cihān sertāser
 Şevqden oldı hüveydā şuver-i mevcūdāt/ ‘Arz idüb çehre-i mihr āyīne-i İskender
 Oldı merfū’ zalām-ı şeb-i deycūr tamām/ Kalmadı zerre kadar şüret-i ‘ālemde keder
 Cilveger şāhid-i ma’ nā yine her şüretden/ Kıl nazar ‘ayn-ı başiretle gel ey ehl-i nazar
 Her gedā behcet ile başına sultān olmış/ Her kesin hānesi şādī ile kassr-ı kayser
 Her kişi sevkile seyr itmede hürşīd misāl/ Her gönül ehl-i şafā niteki hengām-ı seher
 ‘Ālemi cümle meserretde temāşā idecek/ Hayrete vardı gönül didi ki Allāh ekber
 Kim ola bā’ is-i tedbīri-i nizām-ı ‘ālem/ Kim ola vāşıta-ı selvet-i envā’-ı beşer
 Dil bu hāletler ile ‘ālem-i fikretde iken/ Gūşuma hātif-i gaybīden irişdi bu haber
 (K 1-9)

*Svijetli krug oko mjeseca i sunca podsjeća na živu ogrlicu oko
tvoje jake
Visoko i stalno mjesec leti ne upoznavši okružje tvoje.
Sa nebeskog svoda sunce u bazenu odraz tvoje duše ugleda
Ne zasitivši se blistavila lica tvoga, još drhti od silnoga straha
U prahu s nogu tvojih ono [sunce] se baš kao mala čestica pojavljuje
Kamenje na putu do tvog dvorca čista ploha dragulja je
Svako jutro na tvoj prozor se baca svijetlo sunce
Ne može se prozor vidjeti na tvome dvoru, visoko uzdignutome
(K 10-16)²⁸*

Glas iz nevidljivog svijeta glas je koji hvali Mehmed-pašu, poredi njegovu blagost sa blagošću imenjaka i poslanika Muhameda. Gradacija pohvala velikom veziru kontekstualizirana je opisom njegove pozicije među janjičarima, a posebno zbog njegove ranije funkcije rumelijskog beglerbega kada su brojni vitezovi promaknuti na više pozicije zbog svog junaštva.

*Brdo se povuklo nazad zbog uzvišenosti imena tvoga
Zbog čistote lika tvoga povukla se i tekuća voda
Za mnogo siročadi, za nebrojano puno junaka janjičarskog odžaka
svjetiljka tvoga dobročinstva put je pokazala i svjetlošću ih
silnom osvijetlila
U tvoje vrijeme stalno su vitezovi s mačevima postajali subašama
Tako je puno sada, na sve strane, begluka balkanskih gazija*

²⁸ Fahr-i šadr-i vüzerā ya 'nī

Mehemmed Paşa/ Hilmile zümre-i aqrāndan olduñ mümtāz/ Gülşen-i rif atüñe dā'ire-i mīnū ḥavż/ Dirimiş ṭavk-ı girībānuña beñzer ḥāle/	Şāh-i Kerrār kerem āşāf-i Şiddīq siyer Enbiyādan nitekim ḥulq ile Peyğamber Meh ü ḥurşid o ḥavż içre iki neylüfer Bilmeyüp dā'iresin yüksek uçar ḥaylī kamer
--	--

Gördi 'aks-i rūḥuñi ḥavżda sakfindan mihr/ Ḥākipāyüñde hüveydā şıfat-ı zer nitekim/ Her seḥer kendiñ atar revzenüñe mihr-i münīr/	Doymayub tābīş-i dīdāruña tir tir titrer Senglah-ı reh-i kāhuñda şafā-yi cevher Olımaş kaşr-ı ser-efrāzına cām-ı manzar
---	---

*Tebi, uz tu moć, o pravedni vezire Darijeve moći
Ako bude podesno, sluge će biti brojni Behrami i Feriduni
(K 17-20)²⁹*

Ipak, najljepši opis slijedi u stihovima koje izgovara glas iz nevidljivog svijeta u kojima se opisuje značaj Mehmed-paše kao junaka i viteza kojeg svi cijene a osobito na bojnopolju, kao što se vidi iz sljedećih stihova:

*Padišah se u tebe uzda u vrijeme ratovanja
Svaki se vitez na megdanu, zbog toga, na tvoj mač oslanja
Za tvoju ruku iskra je handžar sjajni, u vrijeme pokliča ratnih
U trenutku borbe, sunce je tvojoj glavi šljem zlatni
Onaj ko te na uzdignutom vrancu u oklopu ugleda, usred boja
Trese se govoreći – izgleda da Bog željezno brdo pomijera
Kad u napad kreneš, bojno polje zadesi mnoštvo zemljotresa
Kad se za boj oglasiš, gromovi ispune prostor nebesa
Ako tvoj krvavi mač sjenu spusti na brda
Kamen će se krvlju istopiti i postati rijeka krvava
(K 21-25)³⁰*

Poznato je da je Mehmed-paša, i zbog ugleda i funkcije, imao dobrog konja na kojem je jahao u pratnji sultana. Zanimljiv je i opis Sokolovićevog konja. Arši tako slikovito predstavlja Mehmed-pašu na konju kao da stihovima slika minijaturu, kao da prisustvuje toj sceni u vrijeme dok piše kasidu:

*Tvoj silni at na kojem jašeš stup je svijeta
Mladi mjesec je trag koji je ostao od udarca kopita njegova*

²⁹ Kıldı temkīni geru kūh girān şanuñdan/ Eyledi āb-ı revān şafveti zātuñdan cer
Çok kül öksüzlerini niçe ocāğ erlerini/ Şem ‘-i luţfun uyarup kıldı çerāğ-ı enver
Hep kılıç erleri subāşı olub ‘ahdüñde/ Rüm gāzālerinin begliğı var sertāser
Saña bu kadr ile ey dāver-i Dārā ‘azamet/ Olsa lāyık niçe Behrām ü Feridūn çaker
(K 17-20)

³⁰ İ‘timādı sanādur padişehūñ rüz-i gāzā/ Kılıcına dayanur arsāda zīrā her er
Destūñe hīn-i vegā hancer-i sīmīn şihāb/ Dem-i heycāda güñeş başına zerrīn miğfer
Tevsen üzre seni cevşenle gören rezem içre/ Diye Allāh demīr dāğı çekermiş şarşar
Eyleseñ hamle düşer zelzeleler hāmūñña/ Na‘re ursañ pūr olur cevvi-i hevā şā‘ikaler
Tīğ-ı hūñnīñ eger sāye şala kühsāra/ Eriyüp hūñile hūñ āb-ı revān ola hācer
(K 21-25)

*Ne misli da je mladač – kopito od tvoga staroga ata
 Od brzine ponio i na megdan sudbe bacio.
 Da se kao željezna planina nebo u kosmosu ne ubrza
 Poput tvoga konjca plemenita, aždahina lica
 Onaj koji tvoga brzog vranca ponizno gleda, tebi reče:
 Tvome biću se u vrijeme Sulejmanovo i vjetar pokorava.*
 (K 28-31)³¹

Arši piše o Sokolovićevom dobročinstvu, kako se tragovi od svjetlosti sreće očituju na Mehmed-pašinom licu (K 38/1), on ukazuje čast dobrim ljudima, kao i ljudima od nauke, kako bi učenjaci ”propali da on nije ukazao svoj interes i pažnju” za njih svojim dobročinstvom. U nastavku kaside Arši Novopazarac nastavlja opis Mehmed-paše Sokolovića biranim usporedbama i metaforama. Dakako, Arši veličinu Mehmed-paše Sokolovića prikazuje i kroz opis vlastitoga stanja: ”U prahu brige ne ostavljaš svoga roba Aršija ...” (Hāk-i ġamda koma ‘Arṣī kuluṇi ... K 45/1). Na taj način on pozicionira svoj pjesnički subjekt unutar kaside, te iskazivanjem nemoći prema velikom veziru zapravo traži bliskost i nagradu za svoj trud. Za Aršija je Sokolović carski mjesec (Rūṣen it gōñlūmi ey māh-ı hümayūn aḥter – *Osvijetli srce moje, o blistavi carski mjeseci*; K 45/2). Na kraju kaside nalazi se molitva [du‘ā] za sreću velikom veziru uz želju da ostane u blizini vladara.

6. ZAKLJUČAK

Ukoliko se usporedi Aršijeva kasida o Mehmed-paši Sokoloviću sa ostalim kasidama o Mehmed-paši, te kasidama posvećenim državnim velikodostojnicima njegovoga ranga, uočava se šabloniziranost i univerzalnost opisa i usporedbi. Arši koristi postojeću tradiciju da njome skrene pažnju na neke univerzalne osobine velikana u osmanskome društvu XVI stoljeća. U poetskom opisu Mehmed-paše jasno je uočljiva univerzalna shema motiva koju slijedi, kako Mahmud Arši Novopazarac, tako i svi ostali divanski pjesnici njegova vremena. Također, pjesma svjedoči o

³¹ Ptl-i gerdūn lekedkūb-i
 semendūñdür kim/

Māh-ı nev şanma ki na ‘l-i kühen-i
 raḥşūñdan/

Kūh-i āhen gibi hey’etde felek sür‘atde/
 Eşheb-i çabüküni rām gören saña didi/

Māh-ı nev kalmıṣ anuñ đarbet-i na ‘linden
 eser

Sür‘atinden gōtürüp ‘arşageh-i çerçe atar

Olmaya ‘arsada raḥşuñ gibi ejder peyker
 Zātuña devr-i Süleymān’da şabā fermānber

(K 28-31)

univerzalnosti identiteta Mehmed-paše Sokolovića kroz afirmaciju univerzalnih vrijednosti kako u Carstvu tako i u ostalim krajevima svijeta. Sličnu tendenciju uočavamo i u usmenoj poeziji Bošnjaka muslimana koja slijedi univerzalne identitarne oznake a ne neke regionalne odrednice identiteta. Pozitivan stav prema opisu Mehmed-paše Sokolovića u divanskoj poeziji isti je kao i u usmenoj poeziji Bošnjaka na bosanskom jeziku, pri čemu se nikada Sokolovići imagološki ne predstavljaju kao Drugi, već kao sastavni dio unutaršnjeg i kulturološko-povijesnog identiteta.

UNIVERSAL POETIC IDENTITY OF MEHMED PASHA
SOKOLOVIĆ IN A QASIDA BY MAHMUD ARŠI
NOVOPAZARAC

Abstract

This paper deals with certain universal elements in the description of Mehmed Pasha Sokolović in *diwan* poetry, using the example of a *qasida* by Mahmud Arši Novopazarac. Quite a number of Bosniak poets, contemporaries of Sokolović, presented a tradition of *diwan* poetry well developed in the 16th century. *Diwan* poetry follows a matrix of the general idea of universal qualities of the Ottoman society and the principles of its bases. Regional identities were not as present in the 16th century *qasidas*, describing distinguished Ottoman personalities. Just like other *qasidas* dedicated to Mehmed Pasha Sokolović, the *qasida* by Arši Novopazarac indicates the universal poetic aspect of the identity of Mehmed Pasha Sokolović. A different focus evident in certain subsequent *qasidas* merely confirms this view. The *qasida* by Arši Novopazarac is a true reflection of the time and the context it was written in, within the social and *diwan* poetic circles of the 16th century.

Key words: Bosniak literature in oriental languages, Arši Novopazarac, Mehmed Pasha Sokolović.

LITERATURA

- Akarsu, Kamil, *Zaifi Divanı, Metin, Tahlil ve Sistematiik Endeks*, Gazi Üniversitesi: Ankara, 1990. [doktorska disertacija];
- Altun, Kudret, *Gelibolulu Mustafa Ali ve Divanı (Vâridâtü'l-Enikâ)*, Özlem Kitabevi: Nigde, 1999.; Eravcı, Mustafa (hızr.), *Gelibolulu Mustafa 'Âli. Nusretnâme*, Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara, 2014.
- Ergün, Sadettin Nüzhet, *Türk Şairleri*, I. cild, İstanbul, 1936-1937.
- Kadrić, Adnan, "Tajanstveni Nihadi: pjesnik hronograma na mostu Mehmed-paše Sokolovića u Višegradu", *Beharistan*, 16, IKCIRI: Sarajevo, 2011.
- Kadrić, Adnan, ed., *Ahmed Vali Novopazarac. Aşknama Ljepota i Srce*, DUNP: Novi Pazar, 2009.
- Nametak, Fehim, ed., Pečevi, Ibrahim. *Historija*, El-Kalem: Sarajevo, 2000.
- Srpske narodne pjesme u Bosni i Hercegovini*, sakupio Bogoljub Petranović, priredio Novak Kilibarda, Knjiga treća, Svjetlost, Sarajevo, 1989.
- Yağcı, Deniz, *16. Yüzyıl Kasidelerinde Methiye*, Celal Bayar Üniversitesi: Manisa, 2007. [neobjavljeni magistarski rad]
- Yağcı, Deniz, *16. Yüzyıl Kasidelerinde Methiye*, Celal Bayar Ü.: Manisa, 2007.
- Yaşar, Muhammed, hızr., *Bâli. Hayatı Edebî Kişiliği – Dîvânının Tenkitli Metni (İnceleme-Metin)*, Selçuk Ü.: Konya, 2005.
- Zirojević, Olga, "Mehmed Pascha Sokolli im Lichte jugoslawischer Quellen und Untersuchungen", *Osmanlı Araştırmaları* 4, İstanbul, 1984.